

TEODORA KUKLINKOVÁ, Katedra estetiky a vied o umení, FFUK, Bratislava

KUKLINKOVÁ, T.: The Question of Specificity of Aesthetic Value. *Filozofia* 43, 1988, No. 4, p. 444.

Problems of specificity of aesthetic values are not solved consistently in Marxist theory, although all authors are based on the works of K. Marx. V. Brožík's idea of the „value of the sign“ as the base of aesthetic value is incentive. We consider, however, the value of the sign only as an individual „usefulness“ of the phenomenon; its social character is demonstrated only in the „value of molding“ which make aesthetic phenomena comparable and mutually measurable by means of the taste norm as a particular equivalent. The permanent value can be demonstrated only by means of the changing value of the sign. It is only thanks to this that aesthetic phenomena can exert influence upon cultivation, many-sided development of personality. Such a solution of the question of the essence of aesthetic value makes also understanding of objective criteria in this sphere possible.

V súvislosti s prestavbou hospodárskeho mechanizmu a rozvojom demokracie vstupuje s neustále väčšou naliehavosťou do vedomia úloha všestrannej kultivácie človeka ako subjektu týchto premien, prestavba jeho hodnotových orientácií. Rozpracúvanie problematiky kultúrnych hodnôt a špecifickosti jednotlivých sfér ich prejavu z hľadiska uvedených potrieb spoločenskej praxe sa takto stáva znovu teoreticky mimoriadne aktuálne. Bez ďalšej podrobnej analýzy štruktúry a špecifických funkčných prejavov hodnotových fenoménov nie je totiž možné stanoviť objektívne kritériá týchto orientácií, ani vypracovať odporúčania pre ich reguláciu v spoločensky potrebných smeroch.

Za posledné dvadsaťročie, od nastolenia a intenzívnej pozornosti venovanej axiológii v rámci marxizmu, boli vyriešené mnohé zásadné aj čiastkové otázky, viaceré riešenia však možno označiť doposiaľ za diskutabilné alebo neuspokojivé. Veľa nejasností vidím v problematike špecifickosti estetických hodnôt, pritom jej filozofické riešenie považujem za jeden z momentov, umožňujúcich požadovanú interdisciplinárnosť a „plodonosnosť“ bádania v estetickej oblasti. Je to v tejto oblasti nevyhnutný krok pre „... vypracovanie komplexných pojmov, kategórií, koncepcií, ktoré by uľahčili, a nie blokovali styk jednotlivých vied a ich predstaviteľov... a formovanie nových vedeckých smerov na miestach dotyku s tými, čo sa zrodili prv“, ako o tom hovoril A. Jakovlev v súvislosti s prestavbou spoločenskovedného výskumu [1, s. 23].

Takýto kvalifikovaný integrujúci tvorivý styk medzi marxisticko-leninskou filozofickou axiológiou a umenovedami, sprostredkovaný estetikou je u nás stále ešte nedostatočne využitou možnosťou, hoci už máme aj prvé dôkazy o jeho „plodonosnosti“. Mám na mysli zásadný a inšpiratívny príspevok M. Hrčkovej do teórie hudobnej kritiky [2]. Podob-

ne plodný by mohol byť aj hlbší kontakt medzi axiológiou, estetikou a teóriou výchovy, na styku ktorých by sa mala prehĺbiť teoretická báza estetickej výchovy, ktorá sa stala predmetom naliehavých výziev zo strany rôznych inštitúcií, ale často bez hlbších predstáv o jej zmysle a cestách jej realizácie. Spoločenskú nevyhnutnosť nového, integratívneho prístupu k ovplyvňovaniu estetických hodnotových orientácií najmä u mládeže podčiarkol nedávno J. Ligačev v súvislosti s prestavbou školského systému v ZSSR (3, s. 6), a práve táto úloha je mimoriadne aktuálna aj u nás, lebo estetická kultúra je aj sprostredkovateľom, aj výrazom výrobnej, mravnej, politickej atď. kultúry. Ani teória umeleckej kritiky, ani teória estetickej výchovy sa nedá budovať bez prehĺbeného riešenia otázky podstaty a špecifickosti estetických hodnôt.

Z týchto dôvodov sa chcem k tejto problematike vrátiť, a to na filozofickej pôde. Nie je to totiž problematika, týkajúca sa len estetiky, a to ešte občas úzko, „rezortne“ chápanej (iba ako všeobecnej umenovedy), ale je to problematika s všeobecne filozofickým, metodologickým, axiologickým a kulturologickým rozmerom a významom pre spoločenskú prax.

Pri jej znovunastolení považujem za potrebné stručne zrekapitulovať základné, dnes už všeobecne prijaté východiská, aby bola zrejmejšia otvorenosť niektorých otázok a náš pokus o nový prístup k ich riešeniu. V marxistickej axiológii sa dnes vo všeobecnosti považujú za hodnotné pre človeka isté javy, činy, vzťahy, avšak nie svojimi vecnými vlastnosťami samými osebe, ale svojím bytím pre človeka, svojím „spoločenským bytím“, „zástojom“ v spoločenskej praxi. Je to „relacionálny stav“ (4, s. 44 — 46, 2, s. 88—89), menlivý v závislosti od reálnych spoločenských vzťahov, do ktorých sa daný jav v spoločenskej praxi dostáva. Objektívnosť istej hodnoty sa zväčša vyvodzuje z „objektívneho významu“ predmetu v tejto praxi, z jeho vzťahu k „spoločenským potrebám“, na rozdiel od „osobnostného zmyslu“ vecí, ktorý je podľa L. N. Stoloviča *subjektívny* (6, s. 82—84). Keď odhliadneme od terminologickej nejednotnosti (na rozdiel od Stoloviča V. Brožík považuje Leontievov termín „osobnostný zmysel“ za označenie objektívnej hodnoty) u všetkých marxistických teoretikov sa, pochopiteľne, stretávame s úsilím odlíšiť *objektívnu hodnotu* ako istú dôležitosť javov pre spoločenskú prax a *subjektívnu hodnotu*. V. Brožík veľmi podstatne prehĺbil toto odlíšenie v obsiahrej polemike so semiotickými koncepciami a usiluje sa prísne oddeliť objektívnosť hodnôt ako „predmetu potreby subjektu“ v závislosti od jeho postavenia v praxi a subjektívnosť významu, významňovania ako „prostriedku reflexie“ týchto potrieb (5, s. 148 a kap. VII. a VIII.).

Pri riešení otázky špecifickosti estetických hodnôt oproti iným (morálnym, spoločensko-politickým a pod.) sa zväčša vyzdvihuje *znakovosť*, transparentnosť zmyslovo vnímaných javov, to, že istý jav s istými formovými vlastnosťami (farba, zvuk, priestorové danosti) „zastupuje“, „vyjadruje“, „označuje“ niečo iné. (S týmto sa občas uspokojujú umenovedy a utiekajú sa potom k semiotike a teórii informácií). Vzápätí však vyvstá-

va otázka rozdielu medzi významom estetických znakov a „znakov patriacich do iných semiotických systémov“ (6, s. 92). Tento rozdiel vidí väčšina autorov viac-menej zhodne v tom, že estetické znaky vyjadrujú „celý komplex významov“ (napr. 6, s. 95), či manifestujú „ľudské bytie v jeho celostnosti“, totalite, „poukazujú na jeho hodnotovosť v jej všestrannosti“ (napr. 5, s. 193).

Z hľadiska bližšej špecifikácie sa nám javí ako veľmi dôležitá V. Brožíkom dávnejšie vyslovená a nedávno precizovaná myšlienka, že v prípade estetických znakov ide vlastne o „hodnotu znaku“, o ich objektívnu praktickú funkčnosť práve ako *nástrojov*, poukazujúcich na niečo osobnostne dôležité, a nie o ich denotát, význam, výklad, nie o to, čo označujú. Dôležitosť znaku, jeho hodnota sa však podľa Brožíka ustanovuje v estetickom osvojovaní až ako „následnej činnosti“. Pritom sú podľa neho dôležité štyri „kroky“ v tomto osvojovaní, v ktorých sa striedajú objektívne a subjektívne vzťahy. A síce: 1. v praxi, *objektívne* všetko nadobúda hodnotovosť (v „praktickom ozvlášťňovaní“), 2. zmyslové prejavy tohto ozvlášťňovania sú ľuďmi *subjektívne* povyšované na príznaky prítomnosti človeka vo svete (zvýznamňované), 3. ako také vstupujú do praxe, kde sa *objektívne* zhodnocujú (fungujú) ako materiálne nositeľa životne dôležitého spoločenského významu (nástroje komunikácie, orientácie a pod.), 4. v estetickom hodnotení (prostredníctvom estetickej normy) sa táto hodnotovosť príznakov, znakov, (symbolov, indexov) *subjektívne* vyjadruje ako krása, škaredosť, tragickosť, komickosť a pod. (5, s. 188—189). Aké stanovisko zaujať k zmeneným tézam?

Presvedčivosť Brožíkovej argumentácie a jej overovanie empiriou nezanecháva v nás pochybnosti o tom, že takéto procesy sa v spoločenskom živote odohrávajú. Vznik „hodnoty znaku“ ako indexu prítomnosti človeka vo svete je nesporne veľmi dôležitým, a geneticky azda skutočne prvotným momentom estetického osvojovania skutočnosti človekom a vzniku subjektívneho estetického fenoménu ako hodnotového fenoménu. Musíme súhlasiť aj s tým, že takouto pečatou, príznakom, povýšeným na znak a objektívne fungujúcim v praxi vyvolávajúc emociálnu radosť aj svojimi zmyslovými vlastnosťami, sa môže stať čokoľvek, veci vytvorené človekom, ale aj veci ním nevytvorené, iba „vtiahnuté“ do praxe. Predpokladám, že sa takýmto znakom mohla stať napríklad zelenkavosť kameňa, ktorý podľa svedectva etnológov z nám neznámeho dôvodu preferovali a nálezistia ktorého si úzkostlivo strážili isté domorodé austrálske kmene na úrovni doby kamennej (7, s. 315). Mohla sa ním stať aj farba, či tvar jedla, fixovaná v alimentárnych príkazoch, alebo strih vlasov u osageských národov a kmeňov“, ako ich demonštruje C. Lévi-Strauss (8, s. 238). Pôvodne boli akiste iba primitívnou fixáciou „skúseností vzťahov“ (9, s. 238), „skutočnosťou myšlienky“ v temnom, fetišistickom či totemistickom vedomí, neskôršie mohli a zrejme aj začali ako „hodnota znaku“ (vďaka komunikačnej, integračnej a afirmatívnej funkcii) vyvolávať aj elementárnu zmyslovo-emociálnu odozvu. Takúto hodnotu znaku môžu

dnes nadobúdať najrozličnejšie zmyslové vlastnosti vecí práve ako nástroje označovania, a potiaľto súhlasím s názorom V. Brožíka. Nepochybne správne je aj jeho tvrdenie, že akékoľvek užívanie vecí človekom (úžitkové hodnoty), rovnako ako povyšovanie ich vlastností na transparentné znaky sa deje vždy v istej spoločnosti, a teda aj v kultúre, a preto mechanické odlíšenie „hmotných“ (úžitkových), akoby „nekultúrnych“ a výlučne „duchovných“ akoby jediných kultúrnych hodnôt je prinajmenej nepresné (5, s. 41). Je to správne tým viac, že v každej ľudskej činnosti, a teda aj v estetickej činnosti, sa zúčastňuje tak „vonkajší okruh“ ako aj „vnútorný okruh“ (5, s. 73–75), tak praktická činnosť ako aj jej reflexia. Preto pojem kultúrna hodnota, ktorý nepochybne subsumuje aj estetické hodnoty, nezávisí od materiálnosti alebo ideálnosti, ale od tvorivosti činnosti.

No napriek tomu, že prijímam všetky uvedené východiskové tézy, alebo azda presnejšie práve preto, že ich prijímam, nejaví sa mi vymedzenie estetickej hodnoty ako hodnoty znaku úplným a dostatočným riešením. Veď objektívna, teda praktická „dôležitosť“ nejakého znaku pre istý praktický subjekt (napríklad u V. Brožíka stratenej a nájdenej turistickej značky, ktorá nám v istých okolnostiach spôsobuje už aj svojim vzhladom bytostnú, ba dokonca aj zmyslovú radosť), nie je ešte striktné chápané záležitosťou estetickej, tobôž kultúrnej. Čokoľvek v praxi tvarove „ozvláštnené“, teda aj esteticky „pozoruhodné“ (5, s. 189) ešte nevypovedá o kvalite prítomnosti človeka vo svete, o tvorivej povahe povyšovania vlastností na indexy tejto prítomnosti. Pritom podľa mojej mienky až táto kvalita meraná úrovňou účasti tvorivej činnosti na vzniku hodnôt môže hovoriť o *kultúrnosti*, ak tento pojem budeme spolu s citovaným autorom považovať za hodnotiacu kategóriu (5, s. 76). Domnievam sa, že sa tu teórii priamo vnucuje problematika tvorby podľa zákonov krásy.

Problém tvorby podľa zákonov krásy sa v súčasných marxistických prácach obvykle osobitne neanalyzuje. Predpokladá sa ako jasný a automaticky totožný s transparentnosťou znakov, so „slobodou v jave“, s podstatou estetickej hodnoty (6, s. 106; s. 189). Objavujú sa aj názory, s ktorými zásadne nesúhlasím, že výraz „tvorba podľa zákonov krásy“ je len metaforickým vyjadrením tvorby umeleckých diel. Pritom práve v možnosti teoretického prepojenia problematiky tvorby znakov a tvorby podľa zákonov krásy sa podľa mojej mienky zauzľuje, ale aj rieši(!) zložitosť vymedzenia *špecifickosti* estetickej hodnoty. Zdanlivú antinomickosť uvedených dvoch prístupov implicitne vlastne nastolil aj V. Brožík, keď poukázal na to, že pri jednostrannom prístupe k estetickému sa môže zdať, „pokiaľ trváme na tom, že hodnoty jestvujú objektívne, nezávisle od nášho vedomia a znaky naopak, iba v závislosti od neho — že hodnotová (axiologická) a významová (semiologická) interpretácia estetična sa navzájom vylučujú“ (5, s. 169–170). Sám usiluje o ich konzistentné zlúčenie, no podľa mojej mienky nie celkom presvedčivo. O ich zlúčenie sa pokú-

šala aj autorka tejto state, no doposiaľ tiež nedostatočne úspešne.¹ Nebrala som do úvahy celú dialektickú protirečivosť semiologickej a axiologickej problematiky, k odhaleniu ktorej podstatne prispel práve V. Brožík. No nemôžem sa vzdať názoru, že tvorba podľa zákonov krásy, tak ako som sa ju usilovala vysvetliť vo viacerých prácach (napr. 6, s. 49—69), patrí k podstatným a nevyhnutným momentom vzniku a fungovania estetických hodnôt.

Ak vezmeme tézu o hodnote znaku ako indexu prítomnosti človeka za východiskovú, nemôžeme podľa mojej mienky zanedbať, že pri polyfunkčnej realizácii tejto hodnoty v následnej činnosti ide o vždy *individuálnu*, hic et nunc konkrétne prítomnú väzbu, hoci aj objektívne spoločensky podmienenú, podobne ako je to v prípade úžitkovej hodnoty. Ak chceme, ide tu práve o ten „osobnostný zmysel“ vecí pre ich konzumenta“. No pre toho, kto v predmetno-praktickej činnosti, či už ako individuálny, či ako kolektívny, ako tvorivý alebo netvorivý subjekt isté „praktické ozvláštnenie“ (zemnu, alebo zachovanie) vecí, javu, vzťahu, činu a jeho následné povýšenie na index prítomnosti človeka spôsobil, pre toho je to produkt jeho spredmetnenia. V závislosti od ekonomického postavenia, delby práce a celého radu ďalších podmienok sa môže toto reálne, zmyslovo vnímateľné „ozvlášťňovanie“ javiť objektívne či subjektívne ozvlášťňujúcemu ako uspokojivá, alebo neuspokojivá realizácia ľudských schopností či vzťahov a spôsobovať mu funkčnú radosť.

Subjektivistické estetické teórie odvodzujú pôvod estetickej hodnoty často z takejto, rôznym spôsobom interpretovanej sebarealizácie, sebaafirmácie tvorivého subjektu, individua (napr. existencializmus, najmä Heidegger), alebo z funkčnej radosti (napr. pragmatizmus, najmä Dewey), alebo z vyjadrenia intelektuálnych schopností (napr. Bense) atď. Individuálna realizácia človeka v praktickej činnosti, v zmyslových vlastnostiach vecí je, z nášho hľadiska, východiskom v tvorbe estetickej hodnoty a individuálna funkčná radosť fyziologickým základom estetického pôžitku. Estetická hodnota v jej celku sa však nedá stotožniť s individuálnou dôležitosťou, s individuálnym zážitkom či pôžitkom. Naopak, javí sa mi už z doteraz povedaného ako evidentné, že je spoločenským fenoménom. Ak chceme vysvetliť túto spoločenskú, nemôžeme vynechať „užívateľa“ hodnoty znaku. Jeho situácia je však odlišná od situácie prvotne prakticky konajúceho, „ozvlášťňujúceho“ subjektu. Ak mu ľubovoľný znak ako index prítomnosti človeka (anonymného) vo svete zvestuje niečo pre neho objektívne dôležité, a preto sa mu sám materiálny nositeľ tejto dôležitosti stáva osobnostne významným v závislosti od jeho momentálnej praktickej potreby, stiera sa tu ľudský pôvod tohto

¹ Napríklad: Kuklinková, T.: Hľadanie meradiel estetickej hodnoty. Bratislava 1971; XV. svetový filozofický kongres. Sb. referátů. Praha 1984, s. 235—240; Vzťah estetických a spoločensko-politických kritérií hodnotenia umenia. In: Hanzel, L. — Razin, a kol.: Historický materializmus a aktuálne otázky súčasnosti. Bratislava 1978, s. 181—200 a i.

znaku. Vystupuje preňho jednoducho ako vec s istými príznačnými vlastnosťami, vďaka ktorým môže nastať naozaj veľmi rôznorodá reálna, praktická „spotreba“, „oživenie“ tejto hodnoty znaku. Pritom aj tu, ako u výmennej hodnoty, suma jej možných „použití“ je zhrnutá v jej bytí ako zmyslovej veci, i keď sprostredkovaná určitými spoločenskými kódmi. No napriek tomu, že tieto kódy vznikajú v istom spoločenstve, v istom „hodnotovom poli“, v istej „semióze“ a kultúre, ich vzťah k potrebám daného subjektu, a teda aj „užívanie“, realizácia ich hodnoty ako znaku charakterizuje ich *individuálne*, a nie spoločenské bytie. Chcem tým povedať, že veci ako hodnoty znaku nemajú k sebe vzájomný vzťah priamo. Platí tu, podobne ako pri úžitkovej hodnote, že individuálne zmyslové bytie týchto znakov vyvolávajúcej zmyslovo-emocionálnu reakciu istého subjektu je ešte ľahostajné voči ich *spoločenskému* určeniu. Napríklad, búrka môže byť krásna alebo strašná, vznešená alebo tragická a môže takéto odlišné hodnotenia vyvolávať z objektívnych dôvodov, v závislosti od praktického postavenia daného individua v danej situácii. Hladko obrúsené drevo, z ktorého je urobený nejaký predmet, môže nadobudnúť hodnotu znaku, spredmetňujúc napríklad majstrovstvo alebo bohatstvo a ďalšie vlastnosti tvorcu či užívateľa, môže vyvolávať emocionálne reakcie a môže sa stať aj muzeálnym exponátom. Rovnako však môže vyvolať estetickú reakciu, dojímať a javiť sa ako krásny aj hrubo otesaný predmet v rodnom dome či v národopisnej expozícii, vyjadrujúc chudobu aj húževnatosť a dômyselnosť majstra. Pre daný subjekt, ktorý tak či onak prakticky oživuje, „užíva“ hodnotu znaku a ocení ho ako znak, je súhrn jeho zmyslových vlastností *svojráznou užitočnosťou* popri praktickej úžitkovej hodnote. Je to prídavok k nej, jej spoločenský sprievodca. Spoločenský však iba v tom zmysle, že ako znak môže niečo znamenať naozaj iba pre spoločenského človeka, ktorého zmysly sa v praxi „stali teoretikmi“ a ktorý sa naučil v praxi používať znaky. Je pravda, že pre živočíchov existujú len príznaky, na ktoré reagujú hoci aj podmienenými reflexmi. Spoločenský človek odhaľuje v nich skryté významy, poukazujúce na ľudské pozadie a vie oceňovať aj samo to poukazovanie. Obrazne to vyjadril napríklad Ajtmatov v poviedke *Zbóhom Gul-sary*. Kôň Gul-sary — Žltý kvet s nevôľou reagoval na zápach alkoholu u gazdu a s radosťou na dotyk jemných rúk mladej ženy pri nočných návštevách na jej dvore. Nevedel však, čo to znamená, kým pre Tanabajovu ženu a mladú vdovu, za ktorou gazda chodil, mali tieto príznaky rovnaký denotát a celkom opačnú hodnotu, vrátane hodnoty znaku. Pritom sám Gul-sary je *svojráznym* analogónom, hodnotovým znakom Tanabaja.

Hodnota znaku má teda, ako som už poznamenala, nesmiernu dôležitosť v jazyku umenia. Charakterizuje zrejme podstatne aj jeho genézu, aj odlišnosť od reči ako od univerzálneho prostriedku komunikácie a od znakov formalizovaného jazyka vied.

V prípade prírodných, človekom nepretvorených javov, ktoré v spo-

ločenskej praxi nadobúdajú hodnotu znaku a sú materializáciou ľudských významov, sa celá ich záhada na tomto „vtiahnutí do spoločenskej praxe“² končí. Môžeme ich síce emocionálne prežívať a esteticky hodnotiť, ale nie objektívne „merať“ z hľadiska kultúrnosti. Môžeme síce posudzovať psychickú reakciu rôznych ľudí na ne ako prejav kultivácie a rozvinutosti ich zmyslov, ale nenájdeme *mieru hodnoty* samého znaku ako indexu prítomnosti človeka vo svete.

Odlišné je to, ak ide o akýkoľvek ľudský produkt. Každý, kto v prakticko-predmetnej činnosti, či už vo fyzickej práci alebo inej „produkcií“ s hmotným výsledkom zanechá na jeho zmyslových vlastnostiach isté výsledky, je súčasne aj príslušníkom určitého kultúrneho spoločenstva a ľudskej spoločnosti ako celku na určitej historickej úrovni jej rozvoja.

V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť neustále citovaný Marxov rozbor ekonomickej hodnoty, v ktorom poukázal na to, že každý ľudský produkt, okrem toho, že je výsledkom celkom určitej, konkrétnej práce, ktorá nevytvára hodnotu tovaru, ale úžitkovú vec, je aj výsledkom abstraktnej práce. Ekonomickú hodnotu nadobúda vec iba za podmienky, že vznikne potreba *výmeny*. Vtedy nadobúda vec výmennú hodnotu, v ktorej sa prejavuje to, čo majú veci spoločné, a to je abstraktná práca ako vynaloženie produktívnych síl vôbec. Je samozrejmé, že pri skúmaní špecifickosti estetickej hodnoty nemôže prísť do úvahy abstraktná práca, merateľná pracovným časom, ktorý tvorí kvantitatívne vyčísliteľnú mieru hodnoty tovaru. O podobnej kvantifikácii, vďaka ktorej v politickej ekonomii môže mať takú veľkú úlohu matematika, nemôže byť v estetike reč. No Marx predsa skúmal hodnotu tovaru a tovarovú výmenu. Preto prácu tu skúmal iba z hľadiska tovarových vzťahov, ktoré sa podstatne líšia od estetických vzťahov človeka k skutočnosti.

Marxova analýza vnútornej, dialektickej protirečivosti práce sa mi však napriek tomu javí ako podnetná aj pre našu problematiku. Z toho, že Marx analyzoval iba protirečivý vzťah medzi konkrétnymi, vždy kvalitatívne diferencovanými formami práce a abstraktnou, teda rovnakou, a iba kvantitatívne diferencovanou prácou, ešte nevyplýva, že ľudská činnosť už ďalšie vnútorné protirečenia, dôležité pre hodnotovú určenosť javov neobsahuje. Marx v súvislosti s problematikou politickej ekonomie nepotreboval analyzovať napríklad nepopierateľný fakt, že keď pekár pečie chlieb a krajčír šije šaty, nerobia len konkrétnu užitočnú prácu, ale musia svojim produktom pridávať aj celkom určitý *tvár*. Táto nevyhnutnosť je však *všeobecná* pre každú predmetno-praktickú činnosť. A práve a len tento *tvár* môže nadobudnúť hodnotu „znaku“, a len vďaka tvaru sa môže stať ľudsky dôležitým práve len ako znak. Pri tomto

² Takto sa vysvetľovali „estetické kvality“ v známych diskusiách medzi „prirodňikmi“ a „obščestvennikmi“ v 60. rokoch. Ako príklad možno uviesť aj knihu H. Kocha: *Marxismus und Ästhetik*. Berlin 1961 a i.

stváňovaní vecí, ktoré je dôležité, napríklad, pre predajnosť tovaru, ale nie pre určenie miery jeho ekonomickej hodnoty, sa však objavuje ďalšie dialektické protirečenie ľudskej činnosti. Je to na jednej strane vždy konkrétne, *individuálne*, viac alebo menej uvedomené *riešenie istého estetického problému*, t. j. problému stvárnienia produktov a na druhej strane *všeobecné*, spoločensky-ľudské „pozadie“ tejto nepopierateľne vždy prítomnej stránky všetkých ľudských činností.

Keď analyzujeme prácu nie ako výrobu tovarov, nie ako odcudzenú prácu, ale ako jednu z najdôležitejších charakteristík ľudskej podstaty, ako základnú a večnú formu ľudskej činnosti, ukáže sa nám iná stránka jej všeobecnosti, spájajúca ju aj s ďalšími „osobitými formami produkcie“, ktoré všetky „podliehajú jej všeobecným zákonom“ (10, s. 103). Je ňou všeobecný obsah ľudskej činnosti vôbec, je ním „zákonitý proces zrodu a rozvoja bohatstva tvorivých síl“, „hra fyzických a intelektuálnych schopností“, „univerzálna a slobodná ľudská tvorivosť, zakladajúca sa na ovládnutí objektívnych zákonitostí“ (11, s. 447 ai.) a ich spájanie so subjektívnymi spoločensko-ľudskými cieľmi. Táto podstatná všeobecne-ľudská schopnosť sa podľa mojej mienky navonok prejavuje v tvaroch ľuďmi vytváraných vecí. A práve *miera použitia* tejto schopnosti pri tvorbe výlučne ľudských produktov vytvára *hodnotu stvárnienia*. Slobodné uplatnenie tvorivých síl, nemerateľné síce kvantitatívne, pracovným časom, ale dokonalosťou vecí ako najvyššou mierou ich užitočnosti, vytvára substanciu *objektívnej* estetickej hodnoty, podobne ako abstraktná práca vytvára podľa Marxa substanciu ekonomickej hodnoty.

Estetickú hodnotu teda navrhujem vymedziť ako *dialektickú jednotu hodnoty znaku a hodnoty stvárnienia*. Esteticky bližšie nešpecifikovaná prakticko-predmetná činnosť, ktorá umožňuje zväzňovanie zmyslových vlastností vecí, znakovtvorbu a ich spoločensky zdôvodnené, ale individuálne zhodnocovanie v následnej praktickej a duchovnej činnosti ľudí dáva hodnotu znaku. Táto poukazuje na konkrétnu dôležitosť niečoho pre niekoho, je „skutočnosťou významu“ (Brožík) pre spoločenského človeka ako jednotlivca, alebo aj pre sumu jednotlivcov v rovnakých objektívnych vzťahoch voči celkom určitej konkrétnej ľudskej potrebe. Je to však to, čím sa hodnota toho istého znaku v rôznej situácii pre rôznych ľudí aj celé spoločenstvá odlišuje, čo ich *oddeľuje*. Naopak, hodnota stvárnienia je tou stránkou rôzne stvárnienených zmyslových javov, znakov, ktorá ich *zjednocuje* do celku ľudskej kultúry. Zároveň umožňuje *objektívne* hodnotenie týchto tvarov či hodnoty znaku istým spôsobom organizovaného súboru vlastností. Kým rôznorodá praktická znaková „užitočnosť“ zmyslových javov je jednoducho *výrazom prítomnosti človeka*, teda *formy* jeho kultúry, jeho „štýlu“ indiferentného z hľadiska kultúrnosti, hodnota stvárnienia vyjadruje práve *kultúrnosť* tvorby a zhodnocovania znakov, teda charakterizuje *úroveň prítomnosti človeka* vo svete. V hodnote stvárnienia ako istej kryštalizácie všeobecnej tvorivej schopnosti, v demonštrácii tvorivej povahy ľudskej činnosti sú zotreté rozdiely významu

znaku. Je tu ľahostajné, či ide ako v Brožíkovom príklade o turistickú značku alebo vypestovanú ružu, dôležitá je úroveň tvorivosti vo veci uplatnenej. Táto sa *kvantitatívne mení* podľa miery a druhu „vloženia“ tejto „substancie“ do produktov ľudskej činnosti. Tvorivosť ako schopnosť zjednotiť v tvare vecí objektívne podmienky a subjektívne ciele je v abstrakcii *kvalitatívne rovnaká*, tak ako je rovnaká abstraktná práca ako vynakladanie energie. No nie všade a vždy, v každej činnosti je rovnako použitá ani čo do úrovne, ani čo do druhu tvorivosti.

Len na základe hodnoty stvárnenia preto môžeme porovnať, a potom aj subjektívne v spoločenskom meradle zhodnotiť, a to nie z hľadiska individuálnej, ale spoločensko-historickej praxe, aj kultúrnu úroveň istého spoločenstva, vyjadrenú a uchopenú prostredníctvom hodnoty znaku.

Hodnota stvárnenia dáva spoločenskú určitosť hodnote znaku, bezprostrednú, *spoločensky porovnateľnú* charakteristiku zmyslových vlastností, tvarov, ktoré vystupujú ako rozličné, z prípadu na prípad objektívne sa meniace hodnoty znaku.

Hodnota stvárnenia sa podľa mojej mienky stáva spoločensky dôležitou, podobne ako výmenná hodnota, až následkom deľby práce a najmä následkom postupného oddelenia tvorivej a netvorivej práce, tvorivej a netvorivej činnosti vôbec. Z tohto hľadiska je predstaviteľné a vysvetliteľné, že primitívne spoločenstvá uznávajú „hodnotu znaku“ (napr. v myslení „prírodných národov“), ale o „hodnote tvaru“, o „dobro zhotovenom predmete“, a teda aj o krásne sa začína zrejme hovoriť iba na pomerne vysokom stupni rozvoja civilizácie a kultúry, ako o tom svedčia napríklad Homérove eposy (12, s. 107).

Nielen oddelenie tvorivej a netvorivej práce, ale aj rozličná úroveň socializácie indivíduí (veková, skupinová, triedna, profesionálna a pod.) je objektívnou podmienkou vzniku hodnoty stvárnenia. Tým, že rozličné stvárnené predmety ako hodnoty znaku „prechádzajú z ruky do ruky“ (podobne ako tovary výmenné hodnoty u Marxa) stáva sa tvorivosť v nich obsiahnutá spoločensky užitočnou.

Potiaľto môže platiť istá analógia našej analýzy estetickej hodnoty s Marxovou analýzou hodnoty tovarov. Už pri úvahe o „spoločenskosti“ hodnoty stvárnenia sa však vynoril problém ekvivaletu ako spoločného menovateľa, ako prostriedku porovnania týchto hodnôt. Už tam sa ukázalo, že kvantitatívny ekvivalent, podobný pracovnému času, sa tu dá sotva nájsť. Tvorivosť, ktorá znamená nové a príliehavé riešenie, sa nedá merať fyzikálnymi jednotkami.

Pretože sa úroveň kultúrnosti prejavuje výlučne prostredníctvom hodnoty znaku, ktorá sa zasa dá dešifrovať a zhodnotiť iba prostredníctvom „vnútorného okruhu činností“, teda prostredníctvom *subjektívnej* reflexie, nemôže sa hodnota stvárnenia zmerať ani priamou výmenou, doslovným prechodom „z rúk do rúk“, ani výmenou sprostredkovanou peniazmi ako znakom všeobecného ekvivalentu. No aj realizácia hodnoty stvárnenia sa uskutočňuje *porovnaním*. Je to však porovnanie, sprostredkované

normami zafixovanými v hlavách ľudí, čiže „konceptuálnymi, myslenými hodnotami“ (5, s. 157), ktoré slúžia človeku ako nástroje porovnávania. Iba ich prostredníctvom je možné „merať“ *vzájomný vzťah tvorivých činov*. Neexistuje totiž naozaj nijaký prototyp tvorivého stvárnenia, lebo i keď tvorivosť má rovnakú, všeobecne-ludskú, spoločenskú podstatu, materializuje sa ako proces vždy v iných nájdených tvaroch. Aj preto sa miera tvorivosti nedá merať žiadnou jednotkou dokonalosti, a normy stvárnenia vystupujú vždy sprostredkované ako určité estetické „kódy“ v rámci istého kultúrneho celku. Nemáme tu na mysli kódy — konvencie jazyka umení, ale *estetické* predstavy o krásnom, dokonalom a pod. Tieto „kódy“ vznikajú síce na základe spoločenskej skúsenosti s hodnotou znaku, ale pohybujú sa iba približne *okolo* v istej dobe spoločensko-historicky *možnej miery* tvorivého zvládnutia daností, podobne ako sa výmenné hodnoty pohybujú *okolo* spoločensky nutného pracovného času. Objektívna, spoločensko-historicky determinovaná miera dokonalosti stvárnenia existuje iba v abstrakcii, tak isto ako sama hodnota stvárnenia je vlastne „teoreticky myslený vzťah“ medzi rôznymi stvárnajúcimi subjektmi, ktorý sa podobne ako pri výmennej hodnote stáva skutočným iba v „živom užívaní“ (13, s. 30). K takémuto živému užívaniu hodnoty stvárnenia dochádza, ako už bolo povedané, iba pri praktickej realizácii zmyslových vlastností vecí ako hodnoty znaku. Je tomu tak aj v tom prípade, keď sa esteticky stvárnená vec, napríklad pracovný nástroj „krásne používa“, lebo aj táto „krása použitia“ musí byť zhodnotená v následnej činnosti konajúceho a esteticky reflektovaná ako znak dokonalého stvárnenia.

Hodnota stvárnenia, teda nie tvar sám, ale *jeho hodnota* nemá na sebe, rovnako ako hodnoty vôbec, ani gram látkovosti, lebo je to vlastne istý vzťah medzi činnými individuami. Je to istá osobitá forma ich spoločenského vzťahu, netotožná napríklad s informačným stykom. Krajčír nešije estetickú hodnotu, ale šaty, ktorým dáva istú módnú fazónu a zanecháva v nich stopy svojej zručnosti. Ich hodnota stvárnenia sa vyjaví iba pri porovnaní s inými krajčírskymi produktmi, a to prostredníctvom konkrétnej a menlivej hodnoty znaku, ktorú nadobúdajú ako oblečenie. Keď skúmame hodnotu stvárnenia, skúmame produkt z hľadiska *výsledku* činnosti; keď skúmame hodnotu znaku, všimame si ho z hľadiska *jeho pôsobenia*. Podobne ako vo výmennej hodnote tovaru, aj v hodnote stvárnenia „... nejde o službu, ktorú preukazuje, ale o službu ktorá mu bola pri jeho výrobe preukázaná“ (13, s. 24). Hodnota stvárnenia môže pritom preukázať službu len prostredníctvom služby hodnoty znaku, a to tým, že sa niekomu zapáči, alebo nezapáči.

Keby bola tvorivosť vynaložená v rovnorodých činnostiach rovnaká, bola by aj hodnota stvárnenia ich produktov rovnaká. Pretože použitie „hry fyzických a duchovných síl“ nie je však v každej rovnorodej činnosti rovnaké, produkty sa zaraďujú objektívne do istej hodnotovej hierarchie, charakterizujúcej kultúrnosť činností, ktorá sa, pravda, prejavuje

len pri ich teoretickom, kritickom alebo vkusovom porovnaní. Prostredníctvom ich používania ako hodnoty znaku sa zase zaraďujú svojimi tvarmi do určitého štýlového okruhu, do istého kultúrneho celku a subjektívne sa aj uvedomujú ako jeho súčasť.

Mohlo by sa zdať, že príliš mechanicky robíme analógiu medzi hodnotou tovaru a estetickou hodnotou. Domnievam sa však, že bola všestranne rešpektovaná špecifickosť problému, pravda, bez konkretizácie. Pri zdôrazňovaní špecifickosti sa nemôžeme zastaviť na znakovosti, tobôž na semiologickom aspekte vzniku a existencie estetickej hodnoty, ale musíme brať do úvahy aj reálne stvárňovanie vecí, javov, vzťahov a činov spoločenským človekom. Nemôžeme zanedbať fakt, že toto stvárňovanie je riešením špecifických estetických problémových situácií, ktoré môže mať rozličnú úroveň, v ktorej sa materializuje, spredmetňuje a nadobúda istú, hoci aj menlivú hodnotu znaku práve úroveň tvorivosti, čiže kultúrnosti každej činnosti.

Iba vďaka hodnote stvárnenia môžu teda veci, okrem úžitkových hodnôt, nadobúdať aj hodnotu pečate, indexu úrovne prítomnosti človeka vo svete. A iba vďaka hodnote stvárnenia sa môžu veci svojou v praxi *menlivou* hodnotou znaku zúčastňovať *trvale* tak či onak (kladne či záporne) na kultivácii, na rozvíjaní tvorivosti ich užívateľov. Iba vďaka nej spolupôsobia pri regulácii úrovne ich kultúrnosti, prispievajú k ich socializácii nielen v rámci istej sociálnej skupiny, ale aj v rámci istého kultúrneho celku na určitom historickom stupni vývoja človeka a spoločnosti a ku kultivácii ľudí vôbec.

Vznik estetickej hodnoty človekom vytvorených vecí, bez ohľadu na to, či ide o umelecké alebo mimoumelecké „artefakty“, nepovažujem teda iba za produkt „následných činností“ (5, s. 174 ai.). Estetická hodnota v jej dialektickej jednote hodnoty znaku a hodnoty stvárnenia má podľa môjho presvedčenia, ktoré som sa usilovala vyargumentovať, svoj vlastný prameň v schopnosti človeka „stvárňovať aj podľa zákonov krásy“, v realizácii tejto schopnosti. Táto špecifická ľudská schopnosť nemusí byť v niektorých ľudských výtvoroch použitá vôbec, môže byť použitá nevedomky, intuitívne, živelne alebo naopak, zámerne, môže byť použitá v individuálnej alebo kolektívnej, celistvej alebo čiastkovej činnosti, vo formotvornom akte s menšou či väčšou účasťou vyslovene netvorivých úkonov atď. V závislosti od týchto momentov vystupuje estetická stvárňujúca činnosť v diferencovaných podobách a úrovniach, ba až v kvalitatívne podstatne odlišných formách a druhoch, v ktorých sa modifikuje aj estetická hodnota a jej subjektívna aktualizácia. No vždy v pozadí vzniku diferencovaných estetických hodnôt nachádzame isté uplatnenie tejto špecifickej ľudskej schopnosti. A práve preto, že stvárňovanie je všeobecnou a nevyhnutnou stránkou akejkoľvek predmetne sa prejavujúcej činnosti človeka, môžeme všetky ľudské zmyslové výtvory človeka posudzovať aj z hľadiska estetických kritérií. Iba vďaka tomu môžeme tieto kritériá použiť aj pri posudzovaní tvarov prírodných alebo

z hľadiska estetickej hodnoty prísne vzaté indiferentných javov (ako napríklad spomínaná turistická značka), ktoré môžu nadobudnúť v spoločenskej praxi hodnotu znaku.

Konkretizácia týchto všeobecných úvah na jednotlivé úrovne a formy estetickej činnosti vrátane umenia by si však vyžadovala osobitú štúdiu.

LITERATÚRA

1. Spoločenské vedy v novej etape. In: Nové slovo 10. 12. 1987.
2. HRČKOVÁ, M.: Hudobná kritika a hodnotenie. Bratislava 1986.
3. O postupe prestavby stredného a vysokého školstva a úlohách strany pri jej realizácii. Pravda 18. 2. 1988.
4. BROŽÍK, V.: Marxistická teória hodnotenia. Bratislava 1976.
5. BROŽÍK, V.: Hodnoty a významy. Bratislava 1984.
6. Estetika socialistickej spoločnosti [kol. autorov]. Bratislava 1982.
7. MAZÁK, V.: Jak vznikl člověk. Praha 1976.
8. LÉVI-STRAUSS, C.: Myšlení přírodních národů. Praha 1971.
9. RAPPOPORT, S. Ch.: Umenie a emócie. Bratislava 1979.
10. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1971.
11. Marksistsko-leninskaja estetika. Moskva 1983.
12. LOSEV, A. F. — ŠESTAKOV, V. P.: Dejiny estetických kategórií. Bratislava 1978.
13. MARX, K.: Ku kritike politickej ekonómie. Bratislava 1956.

К ВОПРОСУ О СПЕЦИФИЧНОСТИ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ЦЕННОСТИ

Теодора Куклинова

По проблематике специфичности эстетической ценности в марксистской теории до сих пор не существует единого мнения, хотя все авторы исходят из работ К. Маркса. Интересна мысль В. Брожика о „ценности знака“ как основы эстетической ценности. Однако, ценность знака мы считаем лишь индивидуальной „полезностью“ явления, ее общественный характер проявляется лишь в „ценности изображения“, которая делает эстетические явления сравнительными и посредством нормы вкуса как особого эквивалента соизмеримыми. Непреходящая ценность, однако, может проявиться лишь посредством переменчивой ценности знака. Лишь благодаря ей эстетические явления могут влиять на культивирование, на всестороннее развитие личности. Такое решение вопроса сущности эстетической ценности позволяет нам понять объективные критерии в этой сфере.

Teodora Kuklinková

Die Problematik der Spezifität des ästhetischen Wertes ist in der marxistischen Theorie bis jetzt nicht einheitlich gelöst, obwohl alle Autoren ihren Ausgangspunkt in den Arbeiten von Karl Marx finden. Anregend ist der Gedanke von Vladimír Brožík über den „Wert des Zeichens“ als Grundlage des ästhetischen Wertes. Den Wert des Zeichens betrachten wir jedoch nur als individuelle „Nützlichkeit“ der Erscheinung, deren gesellschaftliche Beschaffenheit erst im „Gestaltungswert“ zum Ausdruck kommt, der die ästhetischen Erscheinungen vergleichbar und mittels Geschmacksnorm als einem besonderen Äquivalent untereinander auch messbar macht. Der Dauerwert kann jedoch nur durch den wandelbaren Wert des Zeichens zum Ausdruck kommen. Nur dank ihm können ästhetische Erscheinungen auf die Kultivierung, allseitiger Entfaltung der Persönlichkeit einwirken. Diese Lösung der Frage nach dem Wesen des ästhetischen Wertes macht auch das Verständnis von objektiven Kriterien in dieser Sphäre möglich.